

Почеци феминизма у Србији

Женско питање седамдесетих година код нас.

Феминизам се код нас јавља почетком седамдесетих година, као одјек општег покрета за ослобођење жене који је крајем шесетих година идејно победио у Европи, а у Америци био делимично и примењиван. Он је допро у доба кад у нас започиње рад на преображају друштва а креће га, као нераздвојан део новог социјалног програма, сам Светозар Марковић. Са осталим реформистичким идејама новог социјалног покрета, и идеје о женској еманципацији, је прихватио од Руса, од свога учитеља Чернишевског, и покушао је да их пренесе и шири код нас.

Руски реформатори, са главним вођом Чернишевским, сматрали су ослобођење жене као врло важно социјално питање, и тражили су у име слободе личности иста права за жену као и за мушкарца. Цео тај покрет у Русији шесетих година имао је много феминистичких тенденција које су, проповедане кроз науку и књижевност, допринеле ослобођењу руске жене, изједначењем њеног образовања са мушким и ступањем њеним у јавни живот. Чувени роман Чернишевског *Шта да се ради?* бранио је тезу феминизма поред осталих идеја новог доба. Његове пароле: «Брачне среће нема без брачне независности» и «Ако се неки у извесном циљу занима неким радом, па ма какав био тај рад и ма у каквом оделу ишао тај човек, у женском или мушком, он је просто човек, који ради изванредан рад и ништа више» – значиле су читав преокрет у схватањима женског питања. Ово дело, које је до скоро било најчитаније у Русији, било је од великог утицаја на формирање духова у феминистичком правцу. Руски приповедачи и романијери, Писемски, Тургенев и Гончаров баве се са симпатијом новом женом која се у то доба све јаче изражава, а Писарев у критици њихових дела заступа идеју Чернишевског у погледу женског питања.¹⁾ Све те нове, револуционарне тежње и правце имали су среће да виде на извору и да претрпе њихов утицај два наша човека који ће бити иницијатори и поборници тога покрета код нас, Љубен Каравелов и Светозар Марковић. Већ 1870 године јављају се оба у *Младој Србадији*, отвореној новој социјалној идеологији, са истим погледима на женско питање и са тежњом да га покрену и код нас. Каравелов је ту штампао своју приповетку *Наказао је Бог*, која је очигледно израз руске тенденциозне књижевности.²⁾ Она је сва под утицајем поменутих руских писаца, највише Чернишевског. Приповетка је иначе психолошки слаба, али је значајна по томе што је то први покушај, да се кроз лепу књижевност пропагирају нове мисли. Светозар Марковић ушао је у овај часопис чланком: *Je ли жена способна да буде равноправна са човеком?*³⁾ То је у ствари допис из Цириха писан поводом промоције једне жене за доктора медицине на Циришком универзитету првом, отвореном женама. Професор тога факултета одржао је том приликом врло феминистички говор који је Светозар Марковић донео цео, пропративши га својим умним способностима разбио је овај случај – каже он – а после њега доћи ће и други.

¹⁾ Женские типы въ романахъ и повѣстахъ Писемскаго, Тургенева и Гончарова, Сочиненія Д. И. Писарева, томъ 1. С. Петербургъ. 1897.

²⁾ Млада Србадија, 1870, стр. 28, 84.

³⁾ Млада Србадија, стр. 41, 88.

Женски покрет нагло напредује и жена је већ освојила универзитет. И код нас је било покретано женско питање у Омладини, али је због њене опште пасивности занемарено. Поново су га покренуле жене које су и позване да раде на томе «да задобију своја човечанска права.» Али питање женског ослобођења није само питање жена, него опште друштвено питање од чијег решења зависи економски и морални преображај друштва. Једнаког образовања, жена ће тражити да се изједначи са мушкарцем и у грађанским и у политичким правима. Ово своје гледиште Марковић поткрепљује ауторитетом Џона Стјуарта Мила, чије мисли о женском питању у ствари овде и заступа. Ипак, те за нас нове идеје, казане отворено и смело, са таквим убеђењем и таквом снагом, имале су готово јачину једног прогласа. Први пут се у српској јавности чуле савремене мисли о женском питању и његовој важности у друштвеном животу, и њих је изрекао човек који је био осведочен у победу феминизма. Највећи идеолог феминизма за Марковића је Џон Стјуарт Мил својим делом *The subjection of women*. И руски еманципатори полазили су од Милових поставака изнетих у овом делу и на њима су заснивали своју тезу о феминизму. Милове идеје о еманципацији жена завладале су, тако рећи, руском омладином тога доба и Светозар Марковић, руски студент, формирао се тада као одушевљени присталица женског покрета. Као ученик циришког универзитета, усред слободоумне Швајцарске, он је своја феминистичка уверења само учврстио, јер је из другарских односа са руским студенткињама, којих је тада било доста, јасно увидео колико жена, и то баш словенска жена може да буде поуздан и озбиљан друг човеку у вишим човечанским тежњама. Чим је у земљи отпочео да ради на кретању социјалних рефорама, он је одмах настојао да наш свет што пре упозна са идејама феминизма и мислио је да ће се то најбоље учинити ако се преведе на српски само дело Џона Стјуарта Мила. И превођење почиње исте године, прво делимично, затим у целини. *Млада Србадија* донела је један одломак из Милове књиге *The subjection of women Жене, науке и вештине*⁴⁾ који је са енглеског превео неки В. Женско питање улази живље у јавност и интерес је за њега све јачи. Ускоро је изишао и превод целога Миловог дела *Потчињеност женскиња* (1871 г.) пошто је у више махова преко дневних листова излазио позив на претплату и том приликом наглашавана његова вредност. Међу именима претплатника оштампаних уз књигу налази се велики број жена. Дело су превела «три београдска ђака» Илија Душманић, Раша Милошевић и Стојан (?) Протић, али њихових имена нема на књизи. Предговор је написао Светозар Марковић, а самом делу додат је још и политички говор Брајта, једномишљеника Миловог у женском питању, и њихова имена су на насловном листу поред имена писца. Превођењем овога дела које је пуно племенитих побуда и слободоумних тежња а уз то врло образложена и речита одбрана феминизма, мислио је Светозар Марковић да ће се женско питање код нас ставити «на дневни ред». По њему, Милово дело садржавало је «необориве доказе» за женско ослобођење и он је у том погледу потпуно усвајао Милове закључке. Биће од интереса зато да у изводу изнесемо најглавније мисли овога дела. – Жена је у потчињеном положају према мушкарцу, али

⁴⁾ Млада Србадија, 1870, стр. 428-33.

тај однос није природан. Човек је жену потчинио по праву јачега, и то стање прешло је у обичај, а обичај у закон. Услед вековне потчињености карактер женски изменио се тако да се не могу тачно одредити њене природне способности. Зато жени треба дати услове да своје способности покаже и усаврши. Треба јој допустити слободу рада, у чему ће човечанство двоструко добити у снази. Положај жене у породици «гори је од положаја роба», јер она нема права чак ни на своју сопственост. Друштво треба да је основано на равноправности чланова. Жена, као члан друштва, мора имати права на слободу личности и опредељење у погледу занимања, иако је у браку. Приговор противника да жене не могу да врше послове које људи раде, неоснован је, јер је примерима доказано да жене могу «радити без изузетка све оно што раде и мушкарци, и да то могу радити са највећим успехом и чашћу.» Треба им само допустити утакмицу са људима. Жени треба дати право гласа, јер она је у прошлости показала да има дара за управљање највишим државним пословима. Практичан смисао жене иде у прилог човечанству, јер допуњује спекулативан дух човека. Нервнија природа жене, ако се само правилно упутити и васпита, може да да сјајне резултате, јер и код човека, и код читавих раса има тих одлика, па су оне искоришћене на част човечанства. Што жене нису дале велика имена у науци и уметности то је само због тога што се оне нису вежбале довољно у свом правцу. Због својих обавеза према породици и друштву оне имају мало времена да посвете пажњу вежбању неопходном за усавршавање способности и дара. Једна чувена жена рекла је (тачно и духовито) да «све што год жена уради, уради кад доспе.» Жена, затим, нема ни амбиције која би је потицала на рад. У њој је, дугом потчињеношћу, уништена лична амбиција, јер друштво јој је придавало угледа само преко мушких чланова. У моралном погледу жена је виша од мушкарца. Саме жене ипак неће бити у могућности да извојују себи права, док и већина људи не буду за то. Изједначењем жене и човека у друштвеном, правном и политичком погледу извешће се и морални преображај човечанства, јер ће тада «не рођење, већ једино заслуге да даду законито право на власт.» Жена заслужује слободу личности у име моралне и социјалне правде. – Овај систем мисли, изнет у логичкој и психолошкој продубљеној расправи од тако чувеног мислиоца као што је био Џон Стурт Мил, наилазио је на одобравање код свих слободоумних елемената. Дело је било као неки манифест феминизма и њега је усвојила са идеализмом револуционарна руска омладина шесетих година а реалног израза тим схватањима дао је Чернишевски у свом роману *Шта да се ради?* Овај роман почео се код нас преводити исте године кад је изишло и дело *Потчињеност женскиња*. Роман је излазио у *Раденику*, листу Светозара Марковића, и то само прва књига, али име преводиоца није било означено. Један одломак преведен је у *Раду*, социјалистичком часопису. Ко зна да први преводилац овога дела није био сам Светозар Марковић; у сваком случају он је морао бити његов инспиратор. Светозар Марковић је први код нас формулисао основне принципе феминизма, распростирао савремена, позитивна схватања о њему, потицао друге да раде на примени тих идеја и припремао неизбежни развој овога покрета код нас. Иако његов идеолошки феминизам није ишао са стварним стањем код нас, женско питање, захваљујући њему, било је покренуто и хватало је све шири обим. Он је предвидео његов правац у будућности, и у погледу феминизма за њега се не може рећи да је био утопист, него визионар. Скерлић је у својој изврсној студији о *Светозару*

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас. [Део 1]. / Љубица Марковић.
- Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 7/8 (1933), стр. 91-94.

Марковићу оставио ове значајне редове о њему: «Тешко је учинити то признање, али је истина, да је Марковић пре четрдесет година са својим идејама социјалне правде, слободе мисли и феминизма, потпуније и тачније представљао демократски идеал но што то чини данашња демократија у Србији.»

О женском питању налазимо све чешће по часописима и дневној штампи. У *Младој Србадији*, 1872 године, изишао је у преводу чланак *О женском питању* од Францускиње А. Лео, у коме је критички дат преглед за развој тога питања. У њему се налази овај интересантан закључак: «Уз питање женско везане су многе важне реформе у законима, у обичајима, у карактеру људском уопште. Равноправност женскиња мораће да поведе за собом уништење проституције (занатског продавања тела), мораће да пренесе наравственост из теорије у само дело и да измири љубав са породицом». Ово већ наговештава правац савременог феминизма у коме социјална питања имају најважнији део. И дневни листови доносе чланке и вести о женском питању. Штампана се почиње бавити питањем вишег женског образовања које постаје све актуелније.⁵) Захтеви за оснивање виших женских школа подупиру се већ примљеним мишљењем о потреби једнаког духовног развића мушкарца и жене, али се још увек има на уму само практична корист од тога, побољшање породичног живота. Феминизам, какав је био покренут на западу, и каквог га је пренео Светозар Марковић, није нашао код нас услова за брзо напредовање, бар не у оној ширини у којој се већ налазио у другим земљама културнијим од наше. Културно друштво тежило је да уздигне и жену и она се захваљујући том високом културном ступњу убрзо подигла и сама. Женски покрет затекао је нашу жену још неприпремљену за то. У маси она је била у патријархалном стању. Врло мали број девојака из добрих кућа био је васпитаван по заводима, и то страном. До 1848 г. било је само приватних женских школа. Прва државна Виша женска школа основана је у Београду 1863 године. Наше друштво, у савременом смислу, тек се стварало. Кад је седамдесетих година била кренута акција за преуређење социјалних установа и побољшање друштвеног стања и женско питање је дошло на ред. Не може се зато ипак рећи да је наша жена пре тога времена била пасивна према прогресу, нити да се јавни рад наше жене јавља тек седамдесетих година. У већим националним културним покретима узима учешћа и она иако појединачно. Прва жена књижевница, Јевстахија от Арсић, рођена Цинчић у *Совету материном* (1814) иде за просветитељским идејама Доситејевим у погледу женског образовања. Илиризмом је захваћена Анка Обреновићева, синовица кнеза Милоша, а националним препорођајем Милица Стојадиновић Српкиња, романтична личност и родољубива песникиња. У уметности је са признањем забележена и једна жена, сликарка Катарина Ивановић, члан Ученог друштва у Београду. Можемо на овом месту споменути и прву жену која се бавила слободном професијом, и што је врло интересантно, адвокатским пословима. То је Марија Милутиновић, жена познатог српског песника Симе Милутиновића. Она је још за живота свога мужа заступала многе на суду и добијала парнице; њени савременици Јаша Игњатовић и Ђорђе Рајковић бележе да је она савршено познавала српске законе и вешто водила спорове, и да се осим тога одликовала хуманошћу у тим

⁵ Панчевац, Радник, Исток, Будућност (В. Скерлићеву књигу *Светозар Марковић*)

Почеци феминизма у Србији : женско питање седамдесетих година код нас. [Део 1]. / Љубица Марковић.
- Напомене и библиографске референце уз текст. // Женски покрет, год. 14, бр. 7/8 (1933), стр. 91-94.

пословима, јер је сиротињу бесплатно заступала пред судом. Истим занимањем бавила се и после смрти свога мужа, али јој оно наравно није доносило материјалне користи⁶).

Омладина је тежила да повуче и жену да учествује у њеном раду. Национални и књижевни идеал Омладине имала је прихватити и жена као сестра Српкиња и будућа српска мајка. У одлукама Уједињене омладине стајало је да „Срби и Српкиње“ оснивају друштво.⁷) Ипак је све то био идеалистички покушај, без стварних резултата. На жену се још гледало кроз романистички идеал: она је позвана да инспирише мушкарца и да подиже породицу у националном духу. Омладинке су биле музе које су надахњивале романтичне песнике и бодриле омладинце у њиховим родољубивим тежњама. Тако се зна да је једна од омладинских муза била лепа, рано умрла Милена Стефановићева, по којој се песник Јован Грчић прозвао Миленком.

Београд

Љубица Марковић

⁶) Ђорђе Рајковић, Марија Милутиновићка „Пункаторка.“ Читуља. Јавор 1875, бр. 11 – Јаков Игњатовић, *Дела*. Три српска спастеља, Н. Сад 1874, стр. 263.

⁷) Јавор, 1881.